

Pamięć Polski. Lista Krajowa Programu UNESCO „Pamięć Świata”: 5 edycja. Katalog wystawy, pod red. Anny Krochmal i Pawła Pietrzyka, Archiwa Państwowe, Warszawa 2024, ss. 97

Od 15 czerwca do 15 lipca 2024 r. w Warszawie przed budynkiem Kordegardy – Galerii Narodowego Centrum Kultury w Warszawie – prezentowano wystawę plenerową ukazującą 17 obiektów wpisanych na Listę Krajową Programu UNESCO Pamięć Świata w ramach jej 5. edycji. Przyciągająca swoją nowoczesną i nietypową formą mebla miejskiego ekspozycja, której kuratorką była dr hab. Anna Krochmal, przedstawiała zdjęcia obiektów wraz z ich krótkim opisem. Co nietypowe, jej przygotowywaniu towarzyszyło opracowywanie nie jednej, a dwóch publikacji. Pierwsza to katalog skupiający się na prezentowanych na wystawie dokumentach, dający możliwość ich ponownej analizy oraz poszerzający wiedzę na ich temat. Druga ma charakter jubileuszowy – podsumowuje 10 lat działalności omawianego programu UNESCO, ukazując aż 75 dokumentów, które zostały umieszczone na Liście Krajowej w 5 dotychczasowych edycjach¹. Obie publikacje są również dostępne online².

Pierwszy z tomów, będący przedmiotem recenzji, prezentuje 17 obiektów wpisanych na Listę w roku 2024, przechowywanych zarówno w instytucjach o charakterze państwowym, jak i w rękach prywatnych. Autorką tekstów była kuratorka wystawy – dr hab. Anna Krochmal. Dokumenty zaprezentowano w kolejności chronologicznej. Biorąc pod uwagę cel powstania wystawy i katalogu, jakim jest popularyzacja wyróżnionych dokumentów, zasadne wydaje się ich krótkie omówienie.

Listę otwiera spisany ok. 800 r., przechowywany w Archiwum i Bibliotece Krakowskiej Kapituły Katedralnej manuskrypt *Preadicationes* (Kazania), prawdopodobnie będący najstarszym zachowanym w Polsce przykładem przedromańskiego malarstwa książkowego. Oprócz tytułowych, bazujących na Ewangelii św. Mateusza, homilii (27) w kodeksie zamieszczono także modlitwy, pochodzącą z XI w. informację o biskupie krakowskim Aronie, wykaz 6 soborów ekumenicznych czy egzorcyzmy pogodowe. W katalogu zaprezentowano wybrane inicjały z ornamentami zoomorficznymi i plecionkowymi oraz wysokiej jakości zdjęcie całostronicowej miniatury zdobionego kamieniami szlachetnymi krzyża z wkomponowanymi między jego ramionami symbolami ewangelistów (anioła, lwa, wołu i orła).

¹ Zob. *Pomniki Polskiego Dziedzictwa Dokumentacyjnego. 10 lat Polskiej Listy Krajowej Programu UNESCO Pamięć Świata*, pod red. A. Krochmal i P. Pietrzyka, Warszawa 2024.

² Zob. *Pamięć Polski, Publikacje*, <https://pamiecpolski.archiwa.gov.pl/publikacje/> (dostęp: 14 listopada 2024 r.). Na stronie Pamięć Polski są też dostępne opisy wszystkich 17 obiektów, które w dużej mierze powielają treści zawarte w katalogu wystawy, zob. <https://pamiecpolski.archiwa.gov.pl/obiekty/edycja-2024/> (dostęp: 14 listopada 2024 r.).

Następnym wpisanym na Listę Krajową UNESCO obiektem jest spisana ok. 1136 r. kopia kancelaryjna bulli papieża Innocentego II wystawiona dla arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakuba ze Żnina, przechowywana w zasobie Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie. Dokument, którego zdjęcie zaprezentowano w katalogu, jest potwierdzeniem niezależności Kościoła polskiego od arcybiskupstwa w Magdeburgu. Choć spisany po łacinie, zawiera ponad 400 polskich słów, co czyni z niego najstarszy zabytek języka polskiego.

Z okresu średniowiecza pochodzi też nadany przez Ludwika Węgierskiego w 1374 r. przywilej koszycki, przyznający szlachcie szereg prerogatyw, w tym wpływ na wybór następcy tronu i obietnicę niewprowadzania nowych podatków bez zgody rycerstwa, w zamian za uznanie praw do dziedziczenia tronu polskiego przez jedną z dwóch córek Ludwika. Nastąpiło to w 1384 r., kiedy królem Polski została 10-letnia Jadwiga Andegaweńska. Na Liście Krajowej znalazły się jeszcze jedne statuty – nieszawskie – nadane przez Kazimierza IV w 1454 r. (konkretnie dokument wystawiony dla ziemi przemyskiej i sanockiej), mające niebagatelne znaczenie dla późniejszych dziejów państwa oraz wzrostu przewagi szlachty nad pozostałymi stanami. Oba obiekty są przechowywane w Krakowie – pierwszy w Muzeum Narodowym, a drugi w Archiwum Państwowym.

Geneza powstania kolejnego obiektu prezentowanego w katalogu również łączy się z postacią św. Jadwigi, której herb widnieje na jednej z kart dokumentu. Mowa o datowanym na przełom XIV i XV w. bogato ilustrowanym, trójlingwicznym psalterzu floriańskim, zawierającym zbiór psalmów spisanych w językach łacińskim, polskim i niemieckim. W opracowaniu przybliżono burzliwe dzieje manuskryptu, który ostatecznie zdeponowano w Bibliotece Narodowej w Warszawie. Podobnie jak wspomniana już bulla gnieźnieńska, dokument jest nieocenionym źródłem do badań filologicznych i historycznych dotyczących języka polskiego.

Niezwykle istotnym dla badań dziejów nauki w Polsce jest następny wpisany na Listę obiekt – Metryka Uniwersytetu Krakowskiego, której 4 najstarsze tomy zawierają wykazy ogólne studentów z lat 1400–1642, spisy profesorów oraz fundatorów i dobroczyńców uczelni. Księga jest świadectwem działalności uniwersytetu w okresie jego świetności i nieocenionym źródłem do badań polskich elit intelektualnych w omawianym okresie.

Osobnego omówienia wymaga pochodząca z XV w. Księga zastępcy króla, spisana przez Wojciecha Małskiego – jednego z dwóch namiestników powołanych na urząd zastępcy króla Władysława Warneńczyka na czas jego nieobecności. Księga dokumentuje sprawowanie przez Małskiego władzy sędziowskiej, administracyjnej i skarbowej w jednej z dwóch prowincji Królestwa – Wielkopolsce – w latach 1440–1447. Zawiera m.in. protokoły z sądów oraz wpisy w sprawach niespornych. Należy podkreślić, że jest to

obiekt unikatowy, zawierający zapisy z różnych miast Wielkopolski, w tym z sądów odbywających się w Piotrkowie, Sieradzu, Kole, Środzie, Poznaniu, Kaliszu, Gnieźnie, Brześciu, Raciążu i położonym na Kujawach Inowrocławiu. Po złożeniu przez Malskiego urzędu księgę zdeponowano w archiwum poznańskiego sądu i urzędu grodzkiego, a dziś wzbogaca zbiory Archiwum Państwowego w Poznaniu.

Kolejny obiekt, 8. z zaprezentowanych w katalogu, również znajduje się w zasobie archiwów państwowych, tym razem w Zamościu. Mowa o wystawionym przez Jana Zamoyskiego akcie lokacyjnym Zamościa – renesansowej perły Królestwa Polskiego. Projekt oparto na stworzonym przez Leonarda da Vinci pomyśle miasta idealnego – symetrycznego, z szerokimi ulicami, spójnym stylem architektonicznym oraz podziemną siecią kanałów i magazynów. Efekt przemyślanego planu fundatora miasta oraz włoskiego architekta Bernarda Moranda możemy podziwiać do dzisiaj.

Rzadkim przykładem wkładu Polaków w odkrywanie świata jest rękopiśmienna mapa Maurycego Augusta Beniowskiego przedstawiająca obszar północno-wschodniej Azji, zachodnie wybrzeża Ameryki Północnej oraz obszar środkowego Pacyfiku w skali 1:7 000 000. Opracowanie powstało przy okazji ucieczki zesłańców politycznych z Kamczatki na galerze „św. Piotr”, do której doszło w 1771 r., choć sam dokument sporządzono dopiero w 1772 r. W katalogu, oprócz opisu mapy, zamieszczono informację o niezwykle barwnej postaci, jaką był jej twórca – uczestnik konfederacji barskiej, podróżnik, kosmopolita i kolonizator Madagaskaru. Zamieszczone w katalogu zdjęcie, choć wysokiej rozdzielczości, nie pozwala niestety przyjrzeć się opisywanym szczegółom. Autorzy katalogu odsyłają jednak zainteresowanych czytelników do zdigitalizowanej wersji mapy dostępnej w ramach projektu „Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych”.

Dziesiątym obiektem zamieszczonym na Liście Krajowej w 2024 r. jest stosunkowo mało znany, a niezwykle ciekawy akt detronizacji cara Mikołaja I z 25 stycznia 1831 r. Interesujące są nie tylko okoliczności i konsekwencje dokumentu, lecz także dzieje samego aktu, który po licznych przemieszczeniach trafił ostatecznie do Biblioteki Polskiej w Paryżu. Dobra jakość zdjęcia pozwala na samodzielną lekturę aktu, ale autorka katalogu w tym wypadku zdecydowała się również zamieścić jego transkrypcję.

Następne uwzględnione w katalogu dzieło należy do grona powszechnie znanych. Jest nim rękopis *Chłopów* autorstwa Władysława Reymonta – 4. już obiekt ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, który znalazł się na Liście Krajowej Programu UNESCO Pamięć Świata³. Jak

---

³ Pozostałe obiekty to: napisany przez Adama Mickiewicza rękopis *Pana Tadeusza*, *Trylogia* Henryka Sienkiewicza oraz spuścizna Juliusza Słowackiego, dodane na listę kolejno w 2014, 2018 i 2021 r.

zaznaczono w opracowaniu, w Ossolineum zachowały się bruliony 3 części powieści („Jesień”, „Zima” i „Wiosna”) oraz czystopis „Zimy” zakupione w 1935 r. we Lwowie od wdowy po pisarzu – Aurelii. W zasobie brakuje rękopisu „Lata”. Warto podkreślić, że umieszczenie najważniejszej powieści Reymonta na Liście Krajowej przypadło w 100. rocznicę przyznania pisarzo-
wi Literackiej Nagrody Nobla.

W Archiwum Państwowym w Katowicach zachował się następny z prezentowanych obiektów – protokół z pierwszego posiedzenia Sejmu Śląskiego w Katowicach, które zainaugurowano 24 września 1922 r. Działający do roku 1939 organ władzy ustawodawczej był symbolem silnie rozwiniętej w II Rzeczypospolitej samorządności przyznanej województwu śląskiemu na mocy ustawy konstytucyjnej z 1920 r.

Świadectwem tragicznej historii, która stała się udziałem 22 tysięcy polskich obywateli rozstrzelanych wiosną 1940 r. w okolicach Katynia jest kolekcja dokumentów osobistych odkrytych podczas prac ekshumacyjnych w Charkowie, Miednoje i samym Katyniu. Składa się ona z 2649 obiektów, w tym: dokumentów osobistych, banknotów, gazet, druków urzędowych, a także fragmentów książek czy prywatnych zapisków (pamiętników, listów). Obiekty, po gruntownej konserwacji, zostały zabezpieczone w Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie oraz zdigitalizowane. Biorąc pod uwagę nadal obecną w polityce historycznej Rosji narrację obarczającą winą za tę zbrodnię stronę niemiecką, wartość zebranych dokumentów jest nie do przecenienia.

Trudny okres II wojny światowej i lat powojennych dokumentuje także kolejny na Liście Krajowej obiekt – dziennik Zygmunta Klukowskiego. Z zawodu lekarz, żołnierz Armii Krajowej, społecznik i bibliofil przez niemal 15 lat opisywał trudne realia życia na Zamojszczyźnie, konkretnie w rodzinnym Szczebrzeszynie. Jak zauważono w katalogu, dziennik opisuje zarówno heroiczne, jak i negatywne postawy ludzi w trudnym okresie okupacji. O wartości historycznej zapisków Klukowskiego świadczy także to, że były one dowodem w jednym z procesów norymberskich. Doczekały się także 7 wydań drukiem (ostatnie w 2020 r.). Od 1963 r. dzienniki są przechowywane w Bibliotece Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Na Liście Krajowej znalazły się także rękopisy dzieł Henryka Warsa (właściwie Henryka Warszawskiego) przekazane w ramach spuścizny do Polish Music Center w Los Angeles. Urodzony w Polsce artysta, zasłużony żołnierz o niepodległość kraju, po II wojnie światowej z sukcesami kontynuował karierę muzyczną w USA. Jeszcze przed podjęciem decyzji o emigracji był cenionym twórcą muzyki filmowej, rewiowej i piosenek rozrywkowych, pionierem jazzu w Polsce. Zachowane rękopisy jego dzieł symfonicznych są świadectwem odradzania się w II Rzeczypospolitej szkoły kompozytorskiej.

Dwa ostatnie obiekty wpisane na Listę Krajową to spuścizny fotograficzne przechowywane przez instytucje prywatne. Twórcą pierwszej był Jerzy Kukuczka, wybitny himalaista, zdobywca m.in. Korony Himalajów i szczytu Karakorum. Zebrana przez jego żonę Cecylię i zabezpieczona przez Fundację Wielki Człowiek dokumentacja zawiera ponad 10 tys. niezwyklej zdjęć, z których większość wykonano podczas wypraw wspinaczkowych. Materiały są świadectwem osiągnięć polskich, i nie tylko, himalaistów w latach 70. i 80. XX w. Dają ponadto wgląd w realia życia w Polskiej Republice Ludowej oraz krajach Azji i Ameryki Północnej, które Kukuczka odwiedził w ramach ekspedycji. Tegoroczną Listę zamyka „Zapis socjologiczny” Zofii Rydet przechowywany w fundacji jej imienia. Ceniony w kraju i na świecie cykl, będący dziełem życia artystki, powstawał przez 2 dekady. Projekt jest niespotykanym źródłem dokumentującym schyłkowy okres PRL, mieszkańców Polski oraz ich najbliższe otoczenie.

Niewątpliwą zaletą katalogu jest jego przejrzysta forma oraz dopracowana szata graficzna. Książka zachęca do lektury, a jakość zamieszczonych ilustracji pozwala na ich wnikliwą analizę, a nawet powiększenie. Przystępne szerszemu gronu odbiorców są także zamieszczone w katalogu opisy, prezentujące historię obiektów, ich cechy charakterystyczne oraz – pobieżnie, bez podawania szczegółów – sygnalizujące istnienie dodatkowych wydań, edycji czy opracowań. W przypadku katalogu o charakterze popularnonaukowym nie należy uznawać tego za dużą niedogodność, ponieważ zainteresowany tematyką czytelnik jest w stanie na podstawie podanych informacji zidentyfikować wspomniane publikacje bez większego nakładu pracy. Zestawienie wykorzystanej bibliografii znalazło się także na końcu opracowania. W tekstach można niestety znaleźć pojedyncze literówki czy błędy interpunkcyjne, być może wynikające z niedostatecznej redakcji językowej publikacji (na stronie redakcyjnej katalogu brakuje informacji o osobie odpowiedzialnej za korektę). Błędy te nie przeszkadzają jednak w odbiorze całości, a teksty sporządzono w sposób ciekawy i przystępny dla czytelnika. Katalog jest nie tylko zwieńczeniem organizowanej wystawy, lecz może także stanowić interesującą lekturę dla szerokiego grona odbiorców, popularyzując wiedzę o uhonorowanych obiektach oraz propagując słuszną ideę ochrony dziedzictwa dokumentacyjnego.

dr Zuzanna Jaśkowska-Józefiak
(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
ORCID iD: 0000-0003-4399-5311
DOI: 10.4467/2391-890XPAH.24.015.21077